

A TUDOMÁNYOS ISMERETTERJESZTŐ TÁRSULAT HETILAPJA

A TARTALOMBÓL:

A középkori kereskedő — Élnek-e értelmes lények a világmindenségben? A vaj szerkezete — Miért szép? — A magyar városok jövője I. A tervezés — Az élő sejt szervecskéi — A tudomány világa

A KÖZÉPKORI KERESKEDŐ

Villani, a híres firenzei krónikás írja egy helyütt korának nagykereskedő bankáiról, hogy „ők a kereszténység oszlopai”. „Kereszténység”-en ekkor, a XIV. század elején, magát Európát értették. Az „oszlopok” pedig *Accaiuoli, Bardí, Peruzzi* sienai bankárok voltak. Rajtuk nyugodott — a krónikás polgár szerint — a nyugati világ rendje. Rajtuk, nem pedig a császár meg a királyok trónján és nem is a Vatikánon, a „római széken”. Villani idejében egyébként ezek az utóbbi „oszlopok” megrendültek. De ekkor már inogni kezdett a középkor, a feudális társadalom örökkévalónak tervezett világrendje, az „ordo mundi” is. Az új és a régi összeütközésének egyik látványos epizódja volt, amikor az eladósodott angol király „zárolta” az itáliai bankárok angliai követeléseit. Anglia királyának háborús vállalkozásait ugyanis — ekkor éppen az 1337-ben kezdődött angol—francia százéves háború folyt — a sienai bankházak pénzelték. Veszttükre. Íme, a pénz már a kereskedő-bankároknál volt, de a hatalom még nem egészen, s a feudális társadalom, és annak csúcsán a király ezt az idegen testet, a polgárt jogtalan, brutális eszközökkel még figyelmeztethette erre. De az is kétségtelen, hogy a kereskedelmi tőke ekkor már egyre nagyobb súllyal, olykor irányítóan szólt bele az európai „nagy” politika ügyeibe. És ugyancsak megmutatkozott az új és a régi összeütközése abban, hogy miközben az egyház elvi síkon a feudális mozdulatlanság öre volt, e mozdulatlanság ellen támadó kereskedelmi ügyleteket rögtön igyekezett a maga javára hasznosítani. Ezért is a kereskedelem középkori ábrázolásain sohasem hiányzik az egyházi személy.

A piaci vásáros helyébe a nagyvonalú vállalkozó lép

Európa az előző néhány évszázadon át — a VIII. század közepétől az ezredik év tájáig — csak egy értéket ismert: a mozdulatlan földtulajdont. A teljes feudalizálódás kora volt ez. A kereskedő eltűnt e századok történetéből, s vele tűnt el az áru, a pénz és a mozgó vagyon. Az utak, amelyeken ezek mozghattak — szárazon és vizen, országutakon és tengereken —, mind-mind bezáródtak. A római világtól örökölt s a galliai és a nyugat-itáliai kikötőket a Kelettel összekötő nagy tengeri kereskedelmi útvonalak már a hétszázas évek elején, a félhold, azaz a mohamedánok ellenőrzése alá kerültek. Az antik kornak és a korai középkornak nagy távolsági, „interkontinentális” kereskedelme eltűnik, s az európai kereskedők átlagtípusa a kezdetleges árukészlettel helyi piacokra igyekvő vásáros lesz.

Am már az ezredik év előtt itáliai tengeri városok — *Amalfi, Genua, Pisa* — hajó-sai versenyre keltek a muzulmán kalózzal a tengeri utak fölötti uralomért. Az eredmény az lett, hogy a félholdas hajókat elfogták vagy hazai kikötőjükbe úzták. Az ellen-ségeskedést azonban a kalózkodás és a nyomukban járó, velük jó egyetértésben levő kalmárok kellemesebb kereskedelmi kapcsolattá alakították. Nemcsak keleti árucikkek jutnak el ismét a szabaddá vált utakon a Földközi-tenger európai kikötőibe és a beljebb fekvő országokba, hanem az árucseré a másik irányban is bonyolódik. Az európai textilárunknak, a bőrnek, az üvegnek és a rézműves termékeknek az arab országokba jutását még a déli Szahara oázisaiban talált leletek is tanúsítják.

A „pogányokkal” folytatott kereskedéssel a nyugati egyház feje nemigen rokonszenvezett. Tilalmazta is azt. Való igaz, hogy a kereszténység majdani oszlopai, a XI. és a XII. századi hősök — ilyenek voltak a velenceiek — az Adria északi partjairól nemcsak fát, hanem szláv keresztény rabszolgákat is szállítottak Egyiptom és Szíria piacaira. Ez a kíméletlen, csak az anyagi hasznot tekintő, egészen sajátos „erkölcstannal” rendelkező kalmár nyitotta meg az utat a nyugati feudalizmus nagy keleti vállalkozásai, a *keresztes hadjáratok* előtt is.

Eleinte főként a genovaiak, az Embriacik és az Uso di Mare nagy hajós és kereskedő dinasztiai álltak hajóikkal, tapasztalataikkal és nem utolsósorban pénzükkel a Kelet felé törekvő frank lovagseregek rendelkezésére.

A párizsi nagyvásárt ábrázoló kép a XIII. századból

A pénz megszerzése és gyümölcsöz-tetése nagy kockázattal járt. Árura, pénzre, kereskedőre egyaránt nagy veszélyek leselkedtek. Ha a szárazföldön utazott — eleinte öszvérkaravánjaival, később szekereivel — mondjuk Champagne vásárait vagy a XII. és a XIII. századi Európa legnagyobb nemzetközi piacaira, nemcsak az utazás fáradalmait kellett keserűen tapasztalnia, hanem a feudális önkény brutális megnyilatkozásait is. A nagy európai ország-utakon mindennapos volt a fosztogatás, a rablás. Ezért a kereskedő — maga is jól fölfegyverezve — csakis fegyveres kísérettel mert útrakelni. A tengeri út pedig a viharok, a kalózkodás és a hajós-

mesterség bizonytalan ismeretei miatt járt sok veszéllyel. Így a kereskedő, akinek a szárazföldön *katonának* kellett lennie, a bizonytalan elemre bízva sorsát, *tengerész* lett. A tengerjáró kalmár nyugodtan versenyre kelhetett a hajó kapitányával a hajózási ismeretek tekintetében, de egész hajóhadak vezénylésére is vállalkozhatott. Amikor IX. Lajos francia király az egyik utolsó kereszteshadra indult (1250 körül), két genovai kereskedő, Ugo Lelcari és Jacopo di Levante látta el az admirális tisztét.

Az áru és a pénz mozgásának nagy kockázata arra készítette a kereskedőket, hogy szövetekezzenek, s az útra, az áru szállítására csupán egyik társukat küldjék. Ezalatt az otthonmaradók a pénz gyümölcsöző elhelyezésével foglalatoskodtak. Az ilyen társulásokat *societas*nak (társaság), *commanditiának* avagy *collegazdnak* neveztek. A többféle név a pénz elhelyezésének s a haszonbeli részesedésnek többféle változatát és módját fejezte ki. A nagyobb nyereségrész általában az otthon maradó felet illette. A haszonkulcs elég magas volt. A reálisan várható haszon — ha a hajó valóban hazaért — elérte a száz-százötven százalékot is, de ötven százaléknál sohasem volt kevesebb.

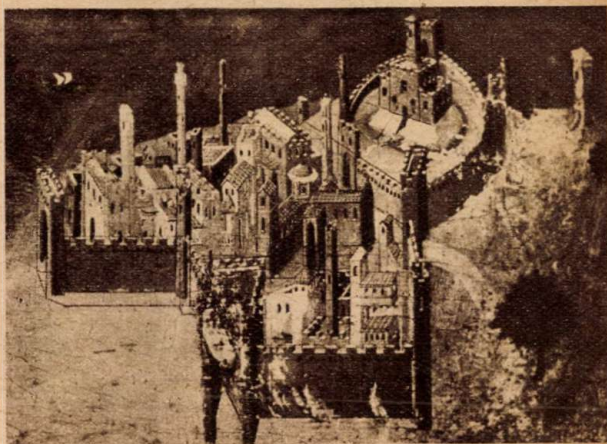
Egy velencei kalmár: Romano Mairano

Romano Mairano a Velencei Köztársaság szárazföldi birtokairól (Terra Ferma) származó kismemes volt, és kereskedőnek csapott fel. 1153-tól tudjuk nyomon követni útjain. Ebben az évben a konstantinápolyi görög császárságban sokféle üzleti vállal-

kozással próbálkozott. Első utazása Thesszaloniké közelébe vitte. Innét a fővárosba, Bizáncba, majd Spartába ment. 1155-ben otthon van Velencében. Amde hamarosan ismét Bizáncba indult, és a hajón a dalmáciai és istriai erdők fáját vitte magával. Így járult hozzá a maga módján is az Adriai part kopár mészkőhegységeinek, a Karsztnak a kialakulásához.

Konstantinápolyból bonyolította le üzleteit, főleg a kisázsiai Szmirnával. 1157-ben és 1158-ban is megfordult ott. Majd tovább merészkedett a szíriai Accon és Alexandria felé. Azután a Boszporusztól a Nílus torkolatáig és vissza hajózott, hosszú éveken át. Kilenc esztendei távollét után, 1164-ben tért vissza Velencébe. Ekkor már tekintélyes vagyon ura volt. Eleinte még csak társulásokban vett részt. A keleti kikötők velencei telepeinek, a fondacóknak kereskedőivel kötött colleganza-szerződéseket. Később már csak a saját pénzén épített hajón vásárolt árut. Hamarosan több hajója is volt már, és egész kereskedelmi flotta élén tért vissza a Keletre 1166-ban. Nagyok a tervei. Pénzvágya és becsvágya féktelen. De még ezeknél is nagyobb az adriai köztársaság iránti hűsége és a velenceieket jellemző fegyelme. 1168-ban Velence megtiltotta polgárainak a kereskedést a bizánci császársággal. A „Serenissima” tilalma Mairanót vissza-

parancsolta a lagunák városába. Ekkor, minthogy felesége már régebben meghalt, másodsor is nőül. A hozomány hatalmas összeg: háromszáz velencei értékű lira. Ed-dig is tekintélyes vagyont ez még inkább növeli. Most már nem csupán egyárbocos kis kereskedőhajókkal járja a tengert. S mert tudja, hogy Velence és Bizánc hamarosan megbékélnek, ő is felkészül az újabb, nagy lehetőségek kihasználására. Velencében megépíteti az első nagy, háromárbocos kereskedelmi gályát. Olyan méretekben építtette a hajót, mint aminőkben addig csak

Itáliai kikötőváros a XIII. században

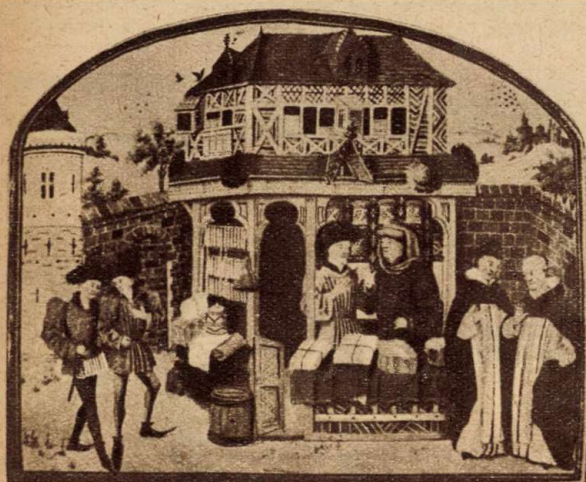
a köztársaság hadi gályáit építették. Bizáncba már ezen tért vissza nagy üzletkötéseknek és vagyonra további gyarapításának reményével. A ragyogó lehetőségeknek azonban csakhamar véget vetett az 1170-ben, Manuel császár halála után ismét fel-lángoló idegengyűlölet. A görögök tűzzel vassal pusztították a velenceieknek Bizánc kisázsiai városrészében, Perában levő telepét. Az öldöklésből menekülőket Mairano vette gályára. A hatalmas hajó megszabadult az üldöző görög vitorlásoktól, de Mairano csaknem tönkrement. Ekkor a két nagy lovagrenddel, az ispotályosokkal (Johan-nitákkal) és a templomosokkal társult. Részt vett az ő hatalmas pénzüzleteikben — és nem haszon nélkül. Ismét gazdagon, adósságok nélkül jelent meg Velencében. Még egyszer, rövid időre, feltűnt Bizáncban, azután visszatért Velencébe. Élete utolsó évtizedét már otthon töltötte, de vagyonra további növelésére mindvégig gondja volt. Házakat vásárolt és adott bérbé.

Romano Mairano a középkori velencei kalmárok és a többi itáliai kikötőváros kereskedőinek típusa. Más kereskedők azonban még nála is messzebbre eljutottak. Gondoljunk csak a leghíresebb középkori utazó kalmárra, Marco Polóra!

Szenvedélyes és számító, perlekedő és óvatos, hadakozó és politikus

A sok utazás, a szüntelen kockázat és a szakadatlan idegfeszültség, amelyben a kalmár egy-egy commanditiás vagy colleganzas hajó beérkeztéig élt, különössé formálta lelkiállását. A reá és vagyonára leselkedő sok veszély óvatossá, sőt bizalmat-

lanná, gyanakvóvá tette. Szakadatlanul pereskedett, sokszor csak üzlettársa vagy a konkurencia megfélemlítésére. Őnzése, anyagiassága — hiszen a modern tőkés elődje — az embertelenségig fokozódott, és nem ismert határt. Jóllehet Shakespeare velencei kalmárjának portréja túlzott — a valóságos kalmárgondolkodás költői elrajzolása —, mégis lemérhetjük belőle, hogy hová s mire tudta ragadni a kereskedő-bankárt az anyagi érdekein esett bármi kis sérelem is. Átkozódik, ellenfelét „Isten és a minden szentek” káromlójának és — ez már életveszélyes volt — „eretnek”-nek meg gyalázatos fajtalanokdónak (a két dolog megint összefüggött) mondotta. Átkait nem gátolta a vérségi kötelék sem. Simone di Rinieri Peruzzi sienai bankár pénzesládájából a fia valami kis összeget kiemelt, azonkívül — s ez volt a súlyosabb sérelem — az ellenpárthoz csatlakozott. Simone di Rinieri — a „kereszténység oszlopa”, a sienai tanács, a Signoria híve — így átkozta meg fiát: „Fiamat az én átkom sújtsa és az Istené! Ámen. S ha még a halálom után él, és annyira nem tudnám megátkozni, amint megérdemli, az isteni igazságosság büntesse mint gyalázatosat, mint árulót! . . .”

A kereskedő és vevő Franciaországban a XIII. században

„Küzdeni fogunk a nép (azaz a polgárok) és a lovagok (a városi nemesség) is. Még ez évben bajt és pusztulást hozunk rájuk (a firenzeiekre), ha a jó Isten akarja . . .” Salimbene dei Salimbeni hatalmas összeget adott ez alkalomból a sienai kommunének. Így tett Orlando Bonsignori, a Magna Tavolának, a nagy bankháznak a tulajdonosa is. De ő még harcha is indult . . .

A szenvedélyes és számító, perlekedő és óvatos, hadakozó és politikus kereskedő veszélyes elem a feudális társadalomban, a királyok és pápák e mozdulatlanok tervezett rendjében. Gyűlölték is eléggé. A *lombard* (Európa-szerte ez az itáliai kalmár neve) kegyetlen, vérszopó, uzsorás, hitvány, áruló, üldözendő és kiirtandó ellensége annak a társadalomnak, amely már kívánta, de még félté is a pénzt. A királyoknak, sőt a népeknek a haragja is gyakorta fordult — bűnbakot keresve — a lombardok ellen. A Lombard Street, a Rue des lombards vagy az Olasz utca felgyújtása, kirablása, a kereskedők bebörtönzése, megsarcolása általában kísérelés a középkor egy-egy államának vagy városának válságának.

A kereskedő sikereinek és hatalmának és az ellene forduló gyűlöletnek az volt az egyik forrása, hogy a világból többet, nagyobb részt és jobban ismert, mint akár a kor műveltjei. Mestersége hozta ezt magával, de a mesterségre való felkészülése is. Ezt meg elsősorban az jellemezte, hogy a kereskedő ebben a — nagyjában-egészében írástudatlan — társadalomban valójában az egyetlen világi réteg volt, amelynek létéhez, létezéséhez tartozott az írni tudás.

„Ne hagyjon soha nyugtot a tollának” — ismétlik gyakran a kereskedő életét jól ismerő firenzeiek, akik azt vallották, hogy a kereskedő első és legfontosabb köte-

Perlekedő, veszekedő természete, de még inkább az a körülmény, hogy védekezni kellett a vele szemben álló feudalizmus ellen, a fegyverforgatásra is rákényszerítette. Ha városa, a commune harcha szállt valamely vetélytársal vagy a feudalizmus uraival — akár a legfőbbel, a császárral is! — a kalmár nyomban fegyvert ragadott. Siena és Firenze nagy küzdelmében, a montaperti csata előtt (1260. június 15.) egy sienai kalmár ezt írta:

lessége: jól bejegyezni a számadást és sohasem tévedni (scriver bene la ragione e non errare). A kereskedő nem is tehetett mást, hacsak nem akart a veszterére törő üzleti vetélytárs ádozata lenni. A XII. század végétől a pisai Leonardo Fibonacci nyomán kamatszámítást és kereskedelmi számtant is tanulnak és elsajátítják az „*abacus*” használatát. Ez egy sakktáblához hasonlóan kockára osztott asztal nagyságú tábla volt, amelyen a számolási műveleteket a különféle pénznemeket képviselő korongok ide-oda tologatásával végezték el.

A kereskedők fiai mindezeket már a városi iskolában tanulták. Ez az iskolázás maga is egy hatalmas művelődési hagyomány folytatása volt. Az itáliai kereskedők oktatása beletartozott a világi értelmiség iskoláztatásának az antik időkbe visszanyúló megszokottan gyakorlatába. Meglehetősen magas volt az a művelődési igény, amelynek kielégítésére törekedtek. A kereskedők írástevékenysége nem szorítkozott az üzleti könyvek vezetésére és a levelezésre, hanem kiterjedt más, emlékiratjellegű följegyzéseknek nagyobb stílári igényvel, elegánsabban végzett megszerkesztésére is. A kereskedő többet látott a világból kortársainál, és amit látott, jobban is látta, mint amazok. És ezt a maga korának, de az utókornak is tudtára igyekezett adni. Így már nem is olyan különös, hogy kereskedők voltak vagy legalábbis a kereskedőmesterséget tanulták a korai nagy olasz novellisták: *Giovanni, Boccaccio* és a bevezetőben említett Villani is.

Az elmondottakból talán sikerült valamennyire kibontakoztatni a középkori kereskedő különös arculatát. Elsősorban a bátorság jellemezte őt. Bátorság a kor, a társadalom és a természet alig kivédhető veszélyei közepette. Ez tette képessé őt nagy vállalkozásokra a hazájától, Európától, a kereszténységtől távoleső tájakon: Afrika és Ázsia „pogány” mohamedán világában, a Fekete-tenger partjain vagy a mongol birodalom belsejében. Mestersége és műveltsége a valóságnak sokkal tágabb körével ismertette meg őt, mint a feudális társadalom történetének más szereplőit. Ezért nagyobb biztonsággal tudta a lényeges és rejtettebb érdekeket és ezek összefüggéseit áttekinteni. Így szólhatott bele — sokszor már döntő módon — a kor nagy politikájába, s így alakította ő is a történelmet.

Mezei László
kandidátus

KÖNYVEKRŐL

Tasnádi Kubaeska András :

ŐSÁLLATOK NYOMÁBAN

(Búvár könyvek, Móra Ferenc könyvkiadó,
Budapest, 1961. 205 oldal, 11 Ft)

A szerzőt nem kell bemutatnunk olvasóinknak. Lapunk hasábjain sok érdekes cikkkel és számos könyvével szerzett barátokat kedve tudományának, az ősellattannak. Érthető, hogy bizonyos előítéllettel vesszük kezünkbe Tasnádi Kubaeska újabb könyvét. Várakozásunkban most sem csalódnunk.

Mindjárt az első fejezetben megtanít arra, hogy az idő fogalma mennyire más a tíz- és százmillió évekkal számoló földtanban, mint az emberi élet évtizedével vagy a történelem évszázadaival gondolkodó ember számára. Ezután kiragad egy-egy jelenetet az élet másfélmillió éves történetéből. Elvezet a kőszénkor fölé, pársz párnányerdejébe, ahol viziló nagyságú őskétlétűek és karhosz-szerűségű ősszittakötők vadásznak zsákmányukra. Megismerkedünk az akkori idők máig fennmaradt „élő kövületeivel” a borkőszőlőjének kora. Majd elkövetkeznek az őrlás sarkánygyíkok kora. Látjuk

a szörnyetegek véres harcát, majd letűnését az élet szimpadáról, és a tudóskor fáradtságos munkáját esontmaradványaik felkutatására. Hazánkban régen kivesztek az elefántok rokonai, a masztodónok, de Amerikában a maya indiánok még vadásztak utolsó példányukra. Színes leírásokkal ecseteli a hazai ősellattakutatók eredményeit. A kislángi kavicsgödör esontjai hajdani árvizről mesélnek, vízbefúlt őstulkok, ősllovak, antilopok, struccok esordálnak szörnyű katasztrófájáról. Majd megjelenik a földön az ősemlék. Kemény harcok vív lakásért a barlangi medvével, családját pedig a mammut húsával tartja jól. Az utolsó mammutok jégbefagyott hullait még napjainkban is ki-kimossák a sziberiai folyók árva. Végül elérkezünk a mához, a történelmi időben kibált őrlás-madarak és őslajhók leírásához és a múlt emlékeit visszaidéző érzésnyek, földmalmakok, okapik haldokló világához. A születés és halál nemcsak az egyének elkerülhetetlen sorsa az élet körforgásában, hanem a fajoké is.

Mindte a jótollú író színes, eleven stílusával és a tudós hitelteliséggel írja le a szerző. Szerényen elhallgatja saját kutatómunkájának eredményeit, de név szerint idézi tudóstársainak felfedezéseit. A színes leírásokon kívül Cseregezán Pál lendületes rajzai teszik még elevenebbé a letűnt korok állatvilágát. Bár a könyv elsősorban az ifjúságnak szól, felnőttek is egy élvezetes délutánt szerezhetnek maguknak elolvasásával.

Külön dicséret illeti még a Móra Ferenc könyvkiadót a könyveske ízléses kiállításáért.

Dr. Mihályi Ferenc